

Հաստատութեան մահուան ձեմարանը միակ բարձր կրթական Հաստատութիւնն է Ռուսահայոց, Տաճկահայոց և Պարսկահայոց համար, որտեղ պատրաստուում են նրանց համար օգտակար գործիչներ և ուսուցիչներ, ուրեմն Ս. Էջմիածնի և հայ ժողովրդի վրայ բարոյական մեծ պատականութիւն կայ խնամելու և իւր բարձրութեան վրայ պահելու այդ հաստատութիւնը: Կրկին և կրկին խնդրելով Ձերդ Վեհափառութեան բարեհաճ ուշադրութիւնը Ձեր խնամքին թողնուած ձեմարանի ներկայ դրութեան վրայ՝*

Մնում եմ ամենախոնարհ որդի և ծառայ

Բաբգէն վարդապետ Աղաւելեանց

29 Յունվարի 1907

Ս. Էջմիածին:

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՀԵՏՔՈՎ

Գլ. 2.

Միտեր Գրէյ եռանդուն կերպով ձեռք զարկեց «Փարոսի» կաղմակերպութեան Ուղիղ Անկիւնում: Մէկ խուլ փողոցի ծայրում նա գտաւ մի ընդարձակ փայտածածք պարապ շինութիւն: Այդ շինութիւնը առաջ մի

* Մենք ըստ ամենայնի համակարծիք չենք հ. Բաբգէն վարդապետին. նորա դիտողութիւններէից շատերը միակողմանի են մեր կարծիքով և ոչ լաւ ուսումնասիրուած, բայց սիրով տպում ենք այս յայտարարութիւնը իբրև Մ. Աթոռի միաբաններից մէկի կարծիքը:

մեծ գործարանի պահեստի համար էր ծառայում։ Գործարանը մի տարի առաջ այրուել էր և այդ շինությունը պարապ մնացել։ Գրէյ վարձեց այդ շինքն զնով, հրամայեց ներսը մաքրել, հասարակ, սպիտակ նստարաններ շինել և հինգշաբթի օրը ամեն ինչ արդէն պատրաստ էր։

Ուրբաթ առաւօտեան Ուղիղ Անկիւնի թաղում ամեն տեղ յայտարարութիւններ էին կայցրած, որոնց վրայ մեծ տառերով գրուած էր, թէ շաբաթ երեկոյեան ժամը 6-ին այս ինչ փողոցի այս ինչ շինութեան մէջ կը լինի երեկոյեան ժամերգութիւն։ Յայտնի երգչուհի օրիորդ Վինսլօու մենակ և խմբի հետ միասին կերգէ մի քանի սաղմոսներ և հոգևոր երգեր, իսկ յայտնի քարոզիչ, պատուար Մէկսուէլը քարոզ կը խօսի։

Յայտարարութիւնները ուշադրութիւն էին գրաւում։ Ուղիղ Անկիւնի բնակիչները խժռերով կանգ էին առնում ու կարդում։ Լսում էին հանաքներ, կոպիտ արտայայտութիւններ, խիստ նկատողութիւններ։

— Շատ շնորհակալ ենք ձեր ժողովից։ Միւս փողոցում կայ մի լաւ գինեւոց, այնտեղ շատ աւելի ուրախ է,—ասում էր մի երիտասարդ գործաւոր, հարեկանի դէմքով, պատռւած բլուզով։

— Այստեղ ուտելու բան չունինք, իսկ նրանք երգի են հրաւիրում,—չարացած մրմրթում էր մռայլ դէմքով մի բանուոր։ —Քարոզի փոխարէն լաւ կը լինէր մեր աշխատանքի վարձատրութեան մասին մտածելին։

Բայց լսում էին նաև համակրութեան ձայներ։

— Ինչ կայ, գուցէ և մի բան դուրս գայ դրանից, Փող հօ չեն ուզում և ուժով հօ չեն ստիպում։ Ուզում ես, գնա, չես ուզում, մի գնար, ազատ կա՛մքից է կախուած։ Օրիորդ Վինսլօուն, ինչպէս գրում են լրագրներում, մեծ վարձատրութեամբ հրաւիրում է թատրոնում երգելու, իսկ նա գալիս է մեզ մօտ ձրի երգելու։

— Ի հարկ է լաւ բան է,—հաստատում էին միւսները։ —Միթէ մենք մարդիկ չենք։ Բարի խօսքը մեզ ես հարկաւոր է։ Այստեղ, Ուղիղ Անկիւնում, ինչպէս մի

փոսի մէջ ենք նստած. լոյս էլ չենք տեսնում, գուցէ, մի բարի բան էլ մեր հոգու մէջ ընկնի:

Ընդհանրապէս տպաւորութիւնը խառնաշփոթ և անորոշ էր: Յայտարարութիւնները մի ինչ որ բոլորովին նոր, անսպասելի և անծանօթ բանի մասին էին խօսում: Նրանք այդ մասին պարզ հաշիւ չէին կարողանում տալ իրենց: Չնայելով դրան, շաբաթ երեկոյեան Գրէյի շինութիւնը լիքն էր ժողովրդով: Ամենքը իրենց սովորական բանուորական կեղտոտ հագուստներով էին: Կային ոչ սակաւ լաւ խմածներ ևս. նրանք բարձրաձայն ծիծաղում էին, հեռուից հեռու իրար ձայն էին տալիս և առհասարակ աղմուկ էին բարձրացնում: Տեսարանը շատ էլ գրաւիչ չէր:

Մէկսուէլ սաստիկ անհանգիստ էր. չէր իմանում թէ ինչպէս պէտք է խօսէր այդպիսի ամբոխի առաջ: Գրէյ առաջարկեց քարոզից ու երգից առաջ հարբածներին հեռացնել: Մէկսուէլ չհամաձայնեց:

— Թողնենք այստեղ բոլորին, ինչպէս որ կան, և փորձենք նրանց խաւարի զօրութեան դէմ մեր ունեցած լուսոյ զօրութիւնը դնել: Աշխատենք ազդել նրանց վրայ բարոյապէս, գեղեցիկ երգով ու բարի խօսքով: Թող առաջ օրիորդ Վինսլօու երգէ մի երկու սաղմոս:

Գրէյ համաձայնեց և Հռաքէլը դուրս եկաւ աղմկող ամբոխի առաջ: Բաց գոյնի հագուստով, մեծ մաքուր մանկական աչքերով ու գեղեցիկ դէմքով Հռաքէլը, կեղտոտ ցնցոտիներով ծածկուած ամբոխի մէջ, երկնքից իջած հրեշտակի էր նմանում: Նրա հայեացքի մաքրութիւնն ու դէմքի պայծառ գեղեցկութիւնը հիացրին ամբոխին: Նրանք լռեցին: Հռաքէլը օգտուեց լռութիւնից ու սկսեց իւր երգը:

Նրա ձայնը հնչում էր արծաթի պէս: Նրա մէջ լսում էին օգնութեան աղաչանք և զղջման արտասուք: Կարծես Հռաքէլի մէջ մարմնացել էր այդ թշուառ ամբոխի հոգին և այդ հոգին այժմ աղօթում էր հեկեկանքով, լուանում արցունքով իւր բոլոր անօրէնութիւնները:

Ունկնդիրները հանգարտուեցան: Ամենքը նստած կամ կանգնած էին որպէս մոռացութեան մէջ, Գաղանը զսպուած էր: Ամբոխի սրտի մէջ սկսում էր զարթնել վաղուց մոռացուած, մի լաւ, ջերմ, սուրբ զգացում: Շատերը գլուխները խոնարհեցրել ու մտախոհ դէպի ներքեւ էին նայում: Ոմանց աչքերում արցունք էր փայլում: Իսկ Հռաքելը շարունակում էր իւր երգը և նրա ձայնը հեծում էր վշտից: Աստուծուց օրհնութիւն աղերսում:

Հռաքելի երգը փչում էր որպէս գարնան քնքոյշ զեփիւռ ամբոխի վրայ և նրա ազգեցութեան ներքոյ այդտեղ ժողովուած կեղտոտ ու հարած մարդկանց սրտերը մեղմանում էին: Կանայք լալիս էին: Բոլորի դէմքերն էլ պայծառացել էին ու կորցրել իրենց սովորական խստութիւնը: Հոգը պատրաստ էր:

— Օրիորդ Վինայօուն արևի մի ճառագայթ էր, որ թափանցեց Ուղիղ Անկիւնի մռայլ խորքերը, — ասաց Գրէյ, նրա երգը որպէս գարնան առատաբեր անձրև եղաւ թշուառ ամբոխի վրայ և նրանց սրտերը, ինչպէս վարած արտի կակուղ հող, այժմ Քրիստոսի սիրոյ ու արդարութեան սերմերի են սպասում: Սկիզբը յաջող է, պէտք է այդպէս էլ շարունակել: Գնացէք, պատար Մէկսուէլ: Լոյս սփռեցէք մութ հողիների մէջ:

Մէկսուէլ չէր լսում Գրէյի խօսքերը: Նա կանգնած էր ձեռքերով երեսը ծածկած, և աղօթում էր: Նա օգնութիւն էր խնդրում Աստուծուց:

Ինչպիսի տխուր պատկեր է ներկայացնում այստեղ հաւաքուած ամբոխը, — մտածում էր Մէկսուէլ: Սրանց հասարակութեան տականք են անուանում, և այդպէս էլ են: Բայց ինչո՞ւ են թողել սրանց իջնելու մինչև կեանքի ճահճի յատակը: Ինչո՞ւ ինքը կեանքը տղմոտ ճահճի է դառնում: Այդ բանում ո՞վ է մեղաւոր:

Բայց այս հարցերը զօրեղ կերպով առաջ էին գալիս Մէկսուէլի գիտակցութեան մէջ, և տանջում նրա սիրտը:

Նրա առաջ կային հարիւրաւոր բլթացած դէմքեր և կոշտացած սրտեր: Ի՞նչ էր արել նա մինչև այժմ նրանց

և նմանների համար Զէ որ դրանք պէտք է լինէին իւր առանձին խնամքի առարկան: Զէ որ քփշկը առողջներին չէ պէտք, այլ հիւանդներին: Իսկ նա հրքէք չի մասածել դրանց մասին և այժմ՝ առաջին անգամն է տեսնում դրանց իւր առաջ:

Մէկսուէլի մէջ զարթած հովուական կենդանի զգացումը տանջում էր նրա խիղճը: Նա կը կամենար այժմ ջերմացնել այդ թշուառների սրտերը մի առանձին ոխով և նրան անհանգիստ էր անում միայն մի բան. կարո՞ղ կը լինի արդեօք անելու այն, ինչ որ հարկաւոր է, կու՞նենայ արդեօք դրա համար բաւականաչափ ոյժ: Նա ջերմ կերպով աղօթում էր:

— Օգնիր ինձ, Տէր, զօրութիւն տո՛ւր իմ թոյլ խօսքին, ծագիր Քո լոյսը իմ հոգու մէջ, վառիր Քո սիրոյ կրակը իմ սառած սրտում:

Պատուր Մէկսուէլ, — բռնելով նրա ձեռքից առաց, Գրէյ, — ձեր խօսելու ժամանակն է: Ամբոխը շատ լաւ տրամադրուած է օրիորդ Վինսլուի երգեցողութեան շնորհիւ: Զեռքից մի թողէք յաջող հանգամանքը: Այդպիսի լոպէներ այստեղ հազուադիւս են, պէտք է օգտուել դրանից:

— Գնում եմ, — պատասխանեց Մէկսուէլ — ես պատրաստ եմ:

Նա ելաւ ամբիօնի փոխարէն պատրաստած բարձրութեան վրայ և դարձաւ դէպի ամբոխը:

— Սիրելի բարեկամներ, իմ թանկագին եղբայրներ ու քոյրեր: Ոմանց աչքերում ես արտասուք եմ՝ նկատում, ամենքի դէմքերի վրայ թախիժ եմ տեսնում: Թանգ է է այդ վիշտը: Դուք ամսոսում էք, ի հարկէ, ձեր նախկին մանկական մաքրութիւնը, վաղուց կորցրած սրտի թարմութիւնն ու քնքշութիւնը: Ես ցաւում եմ ձեզ համար ամբողջ հոգսով կեանքը ձեզ թշուառացրել է, ձեզ փշրել է: Եւ այժմ ձեր կեանքը վշտերի ու հոգսերի մի անընդհատ շարք է միայն կազմում: Բայց մենք չենք եկել ձեզ դատելու, այլ եկել ենք ձեր առաջ խոստովանելու, որ

մենք ձեզ մոռացել ենք: Մեզ համար ամօթ է, որ մեր՝ Բրիտանիայի նորա սիրոյ ու արդարութեան մասին խօսողներին մէջ կարող են լինել աղքատութեան, գինեւան ու կեղտոտ նկուղների զոհ դարձած հաղարաւոր մարդիկ, ներէցէք մեզ. ձեռք ձեռքի տուէք մեզ հետ Աստուծոյ գործի համար. Մտածեցէք, բարեկամներ, միթէ այդ կեանք է, որ դուք էք վարում: Միթէ նրա համար է ստեղծել ձեզ Աստուած, որ ձեր ամբողջ կեանքը անցկացնէք մի կողմից տաժանակիր աշխատանքի և միւս կողմից անասնական ստոր կրքերի սանձարձակութեան մէջ: Պէտք է դուրս գալ այդ ցեխի միջից: Պէտք է կեանքի ընթացքը փոխել: Պէտք է այնպէս անել, որ Ուղիղ Անկիւնը ընթանայ Աստուծոյ ուղիղ ճանապարհով: Այդ դժուար է, շատ մեծ միացեալ աշխատանք է պահանջում, բայց և այնպէս անհնար չէ:

Սիրելի բարեկամներ, դուք առաջին անգամն էք հաւաքուում այստեղ: Դուք լսեցիք օրիորդ Վինսլուի երգեցողութիւնը, լսում էք և գէպի ձեզ ուղղուած իմ սիրոյ խօսքը: Եթէ այս բոլորը ձեր սրտովն է, այսուհետեւ եկէք այստեղ: Մենք կը հաւաքուենք շաբաթը երեք անգամ. չորեքշաբթի և շաբաթ օրերը՝ երեկոյեան երբ վերջանում է ձեր աշխատանքը, և կիւրակի օրերը՝ ցերեկով: Այս ժողովարանը մենք կանուանենք «Փարոս» և թող նա պայծառ լոյս տայ այստեղի խաւարի մէջ: Հաւանում էք դուք մեր ծրագիրը: Ընդունում էք մեզ սիրով, ինչպէս որ մենք սիրով գալիս ենք ձեզ մօտ: Ուզում էք սրտշուած ժամերին հաւաքուել այստեղ:

— Շնորհակալ ենք . . . շնորհակալ . . . կը գանք . . . եկէք . . . լսում էին ամբոխի միջից:

— Եթէ այդպէս է, գոհութիւն Աստուծոյ, — ասաց Մէկսուէլ: — Թող Աստուած օրհնէ մեր գործի սկիզբը: Զորեքշաբթի մենք կը սպասենք ձեզ այստեղ, իսկ այժմ՝ երգենք բոլորս միասին «Հայր մերը», աղօթենք երկնաւոր Հօրը, որ նա ընդունէ մեր՝ անարժաններին աղօթքը, որ օգնէ մեզ իւր կամքը կատարելու և մեր կեանքի ճահիճը

Աստուծոյ Արքայութիւնը դարձնելու, որ մեր ամենօրեայ հացը տայ մեզ մեր մարմնի և հոգու համար, և որ ազատէ մեզ ինչպէս արտաքին փորձութիւններից, այնպէս և մեր մէջ եղած չարից:

Ամենքը ոտքի կանգնեցին: Հռաքել Վինսլօու սկսեց երգել, միւսները հետեւեցին նրան: Տեսարանը յուզիչ էր: Մի քանի հարիւր թափառաշրջիկ և փողոցից հաւաքուած մարդիկ առաջին անգամ իրենց կեանքի մէջ ի միասին աղօթում էին:

Երբ երգը վերջացաւ, անհաստատ քայլերով բարձրութեան վրայ ելաւ խղճալի տեսքով, ուռած գէմքով մի թափառաշրջիկ: Կմկմալով նա դիմեց պատտօրին ու Հռաքելին. — Ներեցէք ինձ . . . իմ անկապ խօսքերը . . . : Ես թափառաշրջիկ եմ, ինձ կոչում են «Մխոտած» . . . : Ես ամբողջովին մխոտուած եմ բանտերում ու գինետներում: Ես գողութիւն եմ անում և յետոյ կամ խմում եմ, կամ բանտ նստում: Ուրիշ տեսակ կեանք ես չեմ յիշում. երեսուն ինը տարեկան եմ, քսան երկու տարին բանտումն եմ անցկացրել: Ես կարծում էի, որ իմ մէջ այլ ևս մարդկային ոչ մի նշոյլ չի մնացել . . . Սակայն դուք է գալիս, որ այդպէս չէ: Դուք բաց արեցիք իմ ներսի կողմը և ցոյց տուեցիք, որ իմ մէջ մի ինչ որ տեղում դեռ հոգու մի փոքրիկ կտոր կայ մնացած: Ես եկել էի այստեղ փոքր ինչ զուարճանալու, աղմկելու ընկերներիս հետ: Դուք եկաւ այս երիտասարդ օրիորդը և հարկադրեց ինձ լաց լինել: Ես մոռացայ, որ մի թափառաշրջիկ եմ, յիշեցի, թէ ինչպէս փոքր ժամանակս գիւղում մօրս մօտ էի, ինչպէս նա սիրում ու փայփայում իւր փոքրիկ Զօնին . . . Ես վաղուց մոռացել էի, թէ ինչ է հոգու ջերմութիւնը. դուք այսօր ինձ ցոյց տուիք այդ: Ես յիշեցի նոյն իսկ, թէ ինչպէս հանգուցեալ մայրս կարդում էր Աւետարանից Փրկչի այս խօսքերը. «այն ամենը ինչ որ արիք իմ փոքրիկ եղբայրներից մէկի համար, ինձ համար արեցիք»: Դուք այսօր շատ բան արիք փոքր եղբօր համար, Փրկիչը կը հատուցանէ ձեզ իմ փոխարէն: Նե-

բեցէք ինձ:

Թափառաշրջիկը վայր իջաւ և դուրս եկաւ բակից. նրան հետեւեց մնացած ամբոխը: Այնտեղ մնացին միայն Մէկսուէլ, Գրէյ, Հռաքէլն ու Ջէսպէր Չէղը:

Նրանք փոխանակում էին իրանց տպաւորութիւնները:

— Ես կարծում եմ, որ այստեղ կարելի է գործ կատարել, — ասաց Գրէյ: — Դրութիւնը այնքան էլ յուսահատական չէ, որքան կարելի էր սպասել:

— Ի հարկէ, — համաձայնեց Մէկսուէլ: — Հէնց մենակ այդ խեղճ միտտածը բաւական էր, որպէս զի գործը պահուած համարուէր, իսկ նա, անշուշտ, մի բախտաւոր բացառութիւն չէր: Հաւանորէն ուրիշների սրտի մէջ ևս մի բան ընկած կը լինի: Ես համոզուած եմ, որ այս երեւոյն մենք ի դուր չկորցրինք:

Հռաքէլը ոչինչ չէր ասում: Նա լցուած էր շտեմնուած ուրախութեամբ և վախենում էր խօսել: Նա բռնեց Ջէսպէր Չէղի թեից և լուռ դէպի տուն գնաց:

Գլ. Է.

Հռաքէլը, Ջէսպէր Չէղ պէտք է անցնէին կէս ճանապարհը նեղ և ծուռ փողոցներով անդադար հարց ու փորձ անելով, թէ որ փողոցով գնան: Փողոցները նեղ էին և ցեխոտ, տները՝ հին, մռայլ: Պատուհաններից շատերը թղթած էին կամ հին շորով խցած: Ամեն տեղ երևում էին գինետներ, ճաշարաններ և խմիչքի խանութներ:

Երեխաները գունատ էին և մարմնով նիհար. նրանց աչքերը լուրջ հայեացք ունէին և թւում էր, թէ նրանց մանկական հայեացքի մէջ նշմարւում էր կեանքից պահանջուած ծերութիւն: Կեղտոտ և ցնցոտիներով պատած նրանք նմանում էին փողոց ձգած կատուի ձագերի:

— Աստուած իմ, Աստուած, — բացականչեց Հռաքէլ տեսնելով երեխաներին: — Ի՞նչպէս է անցնում սրանց ոսկէ մանկութիւնը. ինչո՞վ են շնչում. ինչպէս են ապրում, ինչ են տեսնում. ինչ տպաւորութիւն ու ազդեցութեան տակ

են մեծանում՝ սրանք Դժուար է հաւատալ, որ սա քաղաքակիրթ երկրի մի քաղաքի մասն է։ Միթէ Փրկիչ հանգիստ կերպով կարող էր անցնել այստեղից։ Ինչպէս է, որ մենք, քրիստոնեաներս, տանում ենք այս ամենը մեր կողքին, մեր շէմքին կից։

Այդ խղճալի թշուառները թափառաշրջիկները աղքատ և անգործ բեռնակիրները, արհեստաւորներն ու բանւորները յիշեցնում էին Հռաքելին աւետարանի անդամալոյծին, որ երեսուն ութ տարի ընկած էր պրօպատիկէ աւազանի մօտ և չէր կտրողանում օգտուել ջրի բուժիչ զօրութիւնից։

— Մարդ չունիմ, որ ինձ բարձրացնի. — ասում էր խեղճը։

— Սղբա նոյնպէս մարդ չունին, որ նրանց բարձրացնէր, — մտածում էր Հռաքելը։

Եւ նրանք ընկած են այստեղ անօգնական, իրենք փչանում են և վարակում ուրիշներին։ Բայց չէ որ կենդանի խօսքը նրանց վրայ ևս ազդեցութիւն ունի, սրտի ձայնը ցնցոտիների տակ ևս մուտք գտնել կարող է։

Հռաքելը յիշեց, թէ ինչպէս իւր երգը ջերմ ազդեցութիւն ունեցաւ նրանց վրայ, ինչպէս նրանց կոպիտ և դաժան դէմքերը պայծառացան, որքան մաքուր արցունքներ փայլեցին նրանց աչքերում։

— Որպիտի պտղաբեր և պատրաստի հող է ներկայացնում. չնայելով երեսի վրայ թողնուած լինելուն, այդ ժողովուրդը, ասաց նա Ձեզին։ — Եթէ մի երեկոյ երգով և քրիստոնէական մաքուր կեանքի հրաւերով կարելի եղաւ այդչափ ազդել նրանց վրայ, որչափ կարելի էր ազդել ամիսների և տարիների ընթացքում։ Լրագրների մէջ ժամանակ առ ժամանակ գրում են, որ Ուղիղ Անկիւնի տների ու փողոցների կեդոտութիւնը ամօթաբեր է քաղաքային վարչութեան համար։ Իսկ Ուղիղ Անկիւնի փողոցներում ապրող մարդկանց բարոյական անմաքրութիւնը միթէ մեծ ամօթ չէ քրիստոնեայ քաղաքի, մեղ, նրանց հետ կողք կողքի ապրողներին համար։

— Դուք, օրինակի համար, Ձեզ, հեղինակ էք. դուք վէպ էք գրել, որ յաջողութիւն է գտել, կարգացուած է. ձեր մասին գովասանական յօդուածներ են գրուած: Դուք, կընշանակէ, տաղանդ ունիք: Ինչո՞ւ դուք չպէտք է գրէք այս կեղծերի կեանքի մասին և այնպէս, որ նա ամենքի սրտի փափուկ թելերին խփի: Քանի դնուած աւելի են զայրացնում ինձ բոլոր այդ անթիւ վէպերը, վէպիկներն ու պատմութիւններս: Ինչ լեզուով գիրք էլ որ վերցնելու լինիք, ինչ հեղինակի վէպեր որ կարդալու լինիք, ամեն տեղ սէր, սէր և սէր: Այս ինչը սիրեց, այն ինչը մոռացաւ իւր սէրը, երրորդին դաւաճանեցին: Հազար տարիներ են անցնում, հարիւրաւոր սերունդներ են փոխուած, կեանքի նորանոր կարգեր են ժշակուած, օակայն վիպասանները շարունակ մնում են նոյն տեղում, շարունակ նոյն նիւթի մասին գրում, շարունակ սիրոյ նոյն հին երգը երգում: Միթէ կեանքի մէջ, բացի տղամարդու և կնոջ մէջ եղած սիրուց, սիրահարութիւնից, ամուսնական դաւաճանութիւնից, չկան այլ հետաքրքրական երևոյթներ, կենսական խնդիրներ, խոր կերպով զբաղեցնող ու յուզող հարցեր: Ի՞նչ կարծիքով, այդ ուղղակի յանցանք է վիպասան — հեղինակների կողմից, նրանց գրութեանքի ընթերցողը պատանեկան, երբեմն նոյն իսկ մանկական տարիներից սկսած լողում է սիրոյ մթնոլորտում, սիրոյ խաղերով ապրում, սիրային արկածների հետեւանքներով յուզում, սիրահարութեան զգացմունքին, որպէս աշխարհի հիմնական, ամենասուրբ և ամեն ինչ իրեն ենթարկող զգացմունքի վրայ նայել սովորում:

Չգիտեմ, գուցէ դուք ինձ միամիտ անուանէք. ծիծաղէք ինձ վրայ, օակայն ես հաստատ եմ իմ ասածին և վիպասանների գրելու սովորական եղանակը դատապարտելի եմ համարում և անարժան լուրջ գեղարուեստի: Հեղինակի տաղանդը փոխանակ ամբիոն բարձրանալու և ուսուցիչ լինելու, կանգնում է ամբոխի յետեւը և գիտակցաբար թէ անգիտակցաբար ծառայի օտարացուցիչ դեր է կատարում, շոյելով նրա ստոր հակումները: Տղա-

մարդուն և կնոջը իրար դիրկ նետող բնազդը առանց այն էլ զօրեղ է և նոյն իսկ աւելի զարգացած, քան հարկաւոր է: Հարկ չկայ այդ բնազդը աւելի ևս զարգացնելու: Նրա մասին աւելի լաւ է լռել, քան թէ շարունակ խօսել:

Ներողութիւն, — Ընդհատեց Ձէզ, — դուք շատ խիստ էք, օրիորդ Վինսլօու, դէպի մեզ՝ խեղճ վիպասաններս: Մենք, եթէ նոյն իսկ մեղաւոր ենք, բայց ոչ այդ չափով և յամենայն դէպս ներողամտութեան արժանի: Գեղարուեստը կեանքի վերարտադրութիւնն ու պատկերացումն է և հեղինակը, վիպասանը մեծ թէ փոքր տաղանդով պատկերացնում է իւր գրուածի մէջ այն, ինչ որ տեսնում է իւր շուրջը: Նա իւր նիւթը վերցնում է կեանքից և ի հարկէ պատասխանատու չէ իրականութեան պակասաւորութեան համար: Այդ նկատմամբ պէտք է հաշիւ տեսնել կեանքի և ոչ թէ հեղինակի հետ և վիպասանին դատել պէտք է միմիայն ընտրած նիւթի գեղարուեստական կամ ոչ գեղարուեստական մշակութեան տեսակէտից:

— Ես միանգամայն համաձայն չեմ ձեզ հետ, — պատասխանեց Հռքէլ: Հեղինակը պէտք է ազնուացնէ, մշակէ ամբոխի ճաշակը, իսկ դրա համար հարկաւոր է, որ նա ինքը ճաշակ ունենայ և զգուշութեամբ ընտրէ իւր նիւթը: Խօհուն և դիտող հեղինակին կեանքը բազմազան նիւթեր, տիպեր և խնդիրներ է տալիս: Ի՞նչու, կրկնում եմ, վիպասանները շարունակ մէկ նիւթի վրայ են կանգնում և միշտ մարդկային նոյն կրքի մասին խօսում:

— Ո՛չ, Ձէզ, — շարունակում էր Հռքէլը: — Ամեն մի իրականութիւն չպէտք է նիւթ դառնայ գեղարուեստական գրականութեան համար: Գրականութիւնը մարդկութեան ինքնակենսագրութիւնն է՝ նկարագրուած նրա լաւագոյն և տաղանդաւոր ներկայացուցիչների ձեռքով: Մի՞թէ մարկանց կեանքի մէջ եղած բոլոր դէպքերը տեղ պէտք է ունենան հանրամարդկային ինքնակենսագրութեան էջերում: Մարդկային կեանքի տղմոտ ճահճի յատակում կան ամեն տեսակ կեղտոտութիւններ: Այդ ամենքը գիտեն և տաղանդաւոր հեղինակի համար մեծ արժանիք չէ:

եթէ նա մի աւելորդ անգամ ևս յիշեցնէ ընթերցողներին այդ անմաքրութիւնների մասին: Ամեն մէկս մեզնից բաւականաչափ ունինք այդ պակասութիւններից և ես նախադասում եմ, որ հեղինակը իւր գեղարուեստական խօսքով օգնէր ինձ աւելի մաքրուելու և եղած անմաքրութիւնները մոռանալու:

Այս, — վրայ բերեց Ձէսպեր Չէզ, — բայց ինչ արած, երբ մարդիկ յաճախ խեղդում են սեփական անմաքրութեան մէջ, մինչև կոկորդը խրուած են նրա մէջ, բայց դարձեալ չեն զգում այդ, գոհ են իրենց վիճակից: Ի՞նչ պէս կը կամենաք, որ վարուի հեղինակը, երբ տեսնում է այդ սարսափելի դրութիւնը և ոյժ է զգում իւր մէջ պարզելու այդ ամենը ըթացած ամբոխին: Մի՞թէ պէտք է փակի աչքերը, չտեսնելու դնի ու լռութեան տայ:

Ոչ, — պատասխանեց Հոաքէլը, — նա պէտք է գրէ, խօսէ, բարձրաձայն աղաղակէ իրեն յուզող կեանքի երեւոյթների, այս կամ այն անմաքուր կողմերի մասին, բայց նա չպէտք է այդ անմաքրութիւնները ընթերցողների առաջ ի ցոյց դնի, այլ պէտք է դէպի այդ զգուանք դարձնի, անգիմադրելի ձգտումն առաջացնի դէպի լաւ, դէպի աւելի մաքուր և փեմ կեանք: Հեղինակը չպէտք է լողացնի ընթերցողներին իւր նկատած տղմի մէջ, այլ աւելի շուտ պէտք է հանէ նրան այդտեղից դէպի Աստուծոյ մաքուր աշխարհը:

Ահա հէնց այդ մասին և ուզում էի խնդրել ձեզ: Գրեցէք մի գիրք այն տղմի մասին, որի մէջ ընկղմուած է Ուղիղ Անկիւնը և նորա հետ միասին բոլոր քրիստոնեայ երկրների մեծ քաղաքներում գտնուած միլիոնաւոր նոյնպիսի թշուառներ: Զարթեցրէք մարդկանց քնած խիղճը: Նկարագրեցէք մի շարք պայծառ պատկերներով այն բոլոր սարսափելի իրողութիւնները, որոնք տեղի են ունենում այնտեղ, որպէս զի այդ երկրային դժոխքից ելած հեծեծանքն ու ատամների կրճտոցը հասնէ այն մարդկանց ականջներին, որոնք աչք ունին և չեն տեսնում, ականջ ունին և չեն լսում:

—Այդ շատ դժուար է, օրինորդ Վինսլուս, — պատասխանեց Չէզը։ — Պէտք է շատ երկար ուսումնասիրել այդ թշուառների կեանքը, ճանաչել նրանց հոգին և վերջապէս պէտք է անձամբ սիրել նրանց բոլոր սրտով, նոյն այդ սէրը ուրիշներին հաղորդելու համար։

—Ահա հէնց դորա մասին է, որ ես խօսում եմ, դառնութեամբ ասաց Հոաքէլը։ Վիպասանները ընդհանուր առմամբ չեն տալիս այն, ինչ որ մենք իրաւունք ունինք նրանցից սպասելու։ Մարդկանց մէջ բարի զգացմունքներ զարթեցնել, նրանց դէպի լոյս տանել դժուար գործ է և մեծ ջանք է պահանջում։ Պէտք է անձամբ սիրել մարդկանց, նախ և առաջ անձամբ լուսաւորուել և պայծառ իդէալներով ոգևորուել։

—Այդպիսի գիրքը, օրինորդ Վինսլուս, շատ քիչ ընթերցողներ կ'ունենայ։

—Բայց դորա փոխարէն այդպիսի մի ընթերցող հազար ուրիշներ կարժենայ։

—Այդպիսի ընթերցողներ պէտք է դեռ կրթել, պատրաստել, — շարունակում էր Չէզը։

—Կրթեցէք, ուրեմն, նրանց ձեր գրուածներով, պընդում էր Հոաքէլը։ Մի նկարագրէք միմիայն կեանքի պիտեքը, այլ և բժշկեցէք նրանց, մի բաւականացէք միմիայն ձեր նկարագրած պատկերների և տիպերի գեղարուեստական կողմով, այլ և ձգտեցէք, որ ձեր ամեն մի նոր գրքի շնորհիւ թէ մարդիկ և թէ կեանքը աւելի և աւելի մօտենան գեղեցիկին, բարուն և արդարութեան։

Այս խօսքերով մեր խօսակիցները հասան Հոաքէլի բնակարանին և Հոաքէլը բաժանուելով Չէզից, ասաց նրան.

—Դուք մի լաւ խորհեցէք մեր խօսակցութեան մասին։

Ռուս. թարգմ. Մամբէ վարդապետ.

